

PRODUKCJA I DOCHODY W GOSPODARSTWACH INDYWIDUALNYCH SPECJALIZUJĄCYCH SIĘ W PRODUKCJI ZWIERZĘCEJ

Maria Kaźmierczak, Jadwiga Reinstein

Instytut Ekonomiki Rolnej

Rozdrobniona i nie zmieniająca się od wielu lat struktura agrarna gospodarki chłopskiej w Polsce pozostaje w coraz większej sprzeczności z dynamicznym rozwojem całej gospodarki narodowej, utrudnia bowiem zastosowanie postępu technicznego i technologicznego, hamuje wzrost wydajności pracy w rolnictwie. W znacznej części zbyt drobnych warsztatów rolnych coraz ostrzej występują techniczne i ekonomiczne bariery wzrostu produkcji rolniczej. Mała skala produkcji w takich gospodarstwach nie może zapewnić opłacalności i odpowiedniej opłaty pracy rolnika, zwłaszcza wobec konkurencyjności zarobków pozarolniczych, osłabia to zainteresowanie dalszym rozwojem produkcji. I to jest główna przyczyna obserwowanego już od końca lat sześćdziesiątych znacznego zwolnienia tempa wzrostu produkcji w gospodarstwach drobnych i przyspieszenie tempa wzrostu w gospodarstwach większych, zwłaszcza o powierzchni powyżej 10 ha. Obszar przeciętnego gospodarstwa chłopskiego w kraju (z wyłączeniem działek do 0,5 ha) wynosi obecnie 5,25 ha użytków rolnych. Na jedno gospodarstwo przypada przeciętnie 3,6 sztuk bydła, w tym 1,9 krów, oraz 5,9 sztuk trzody chlewnej.

W warunkach istnienia kilku sektorów w rolnictwie, ale przy dominującej roli gospodarki indywidualnej staje się rzeczą niezbędną stworzenie korzystnych warunków dla wzrostu produkcji rolnej tym gospodarstwom, które są zdolne do rozwoju. Bardziej dynamiczne, rozwojowe, gospodarstwa chłopskie poszukują rozwiązań i usiłują się dostosować do nowych warunków, zwiększając skalę produkcji. Jednym z najbardziej dogodnych rozwiązań jest specjalizacja produkcji.

Rozpatrując zagadnienie specjalizacji w sektorze gospodarki indywidualnej musimy zdawać sobie sprawę, że w zasadzie nie mamy w kraju gospodarstw sensu stricto specjalistycznych (z wyjątkiem sadowniczych

czy warzywniczych), mamy natomiast gospodarstwa indywidualne w których jedna gałąź produkcji rolnej jest dominująca i właśnie te gospodarstwa określamy jako „specjalistyczne”.

Jest to określenie umowne, gdyż produkcyjne kryteria, na podstawie których zalicza się gospodarstwa do specjalizujących w produkcji zwierzęcej, dotyczą głównie minimalnej skali wybranej gałęzi produkcji zwierzęcej, nie określają natomiast typu produkcyjnego gospodarstwa ani stopnia specjalizacji. Trzeba jednak podkreślić, że z punktu widzenia pokonywania technicznych i ekonomicznych barier rozwoju produkcji w gospodarstwach indywidualnych istotne znaczenie ma raczej skala produkcji niż formalny stopień specjalizacji (udział danej gałęzi w całości produkcji gospodarstwa), przyjmowany jako kryterium w nauce ekonomiki i organizacji gospodarstw. Wydaje się ponadto, że w najbliższej przyszłości nie ma większych szans na wąską specjalizację w produkcji zwierzęcej w gospodarstwach chłopskich. Wąska specjalizacja oznacza podporządkowanie całej organizacji gospodarstwa, zwłaszcza struktury zasiewów, wybranemu kierunkowi produkcji zwierzęcej. Celem tak pojmowanej specjalizacji jest głównie oszczędność zasobów pracy i maksymalizacja dochodu na jednostkę pracy. Możliwe to jest w gospodarstwach dużych, o małych zasobach pracy na jednostkę powierzchni, w których osiągnięcie wysokiego dochodu na jednostkę pracy nie musi iść w parze z maksymalnym wykorzystaniem zasobów ziemi. Całkowite podporządkowanie struktury zasiewów jednemu tylko kierunkowi produkcji zwierzęcej wiąże się bowiem raczej z ekstensyfikacją produkcji roślinnej, np. w wypadku specjalizacji w produkcji bydła lub owiec, albo też z niepełnym wykorzystaniem pasz objętościowych w przypadku specjalizacji w produkcji trzody lub drobiu. Na przeszkodzie wąskiej specjalizacji w produkcji zwierzęcej w naszych warunkach stoją następujące czynniki:

a) ograniczone zasoby ziemi; wyklucza to z góry zarówno mało intensywny sposób jej użytkowania, jak i niepełne wykorzystanie potencjalnych zasobów paszowych (o czym wyżej wspomnieliśmy);

b) niekorzystna struktura agrarna i duże zasoby pracy na jednostkę powierzchni, nawet w gospodarstwach większych; w związku z czym maksymalizacja dochodu na jednostkę pracy możliwa jest w tych gospodarstwach tylko przez maksymalizację dochodu z jednostki powierzchni. Wymaga to więc intensywnego wykorzystania ziemi (jeśli abstrahować od systemu nakładczego, opartego głównie na zakupie pasz treściwych);

c) brak większych szans, przynajmniej w najbliższej przyszłości, na pełną denaturalizację spożycia w gospodarstwach chłopskich, a zwłaszcza w zakresie produktów zwierzęcych; stąd też gospodarstwa specjalizujące się w jednym kierunku produkcji zwierzęcej nie mogą całkowicie zrezygnować z minimalnych choćby rozmiarów chowu innych zwierząt.

Proces specjalizacji produkcji w gospodarstwach indywidualnych w Polsce trzeba rozpatrywać w dwóch etapach.

Pierwszy etap obejmuje lata 1970-1974, w których obserwowaliśmy samorzutne nastawianie się nielicznej zresztą jeszcze grupy gospodarstw indywidualnych na specjalizację głównie w produkcji zwierzęcej (po zniesieniu obowiązkowych dostaw, które były uprzednio istotnym hamulcem w rozwoju gospodarstw specjalistycznych). Drugi etap po roku 1974, kiedy zaczyna się realizować konkretny program specjalizacji produkcji rolnej stanowiący integralną część polityki rolnej. W tym okresie zmiany zachodzą w dwu płaszczyznach, z jednej strony obserwujemy ewidentny wzrost skali produkcji w gospodarstwach już specjalizujących się oraz w znacznej liczbie gospodarstw intensywnie prowadzonych i powoli odchodzących od wielokierunkowości, z drugiej strony gospodarstwom specjalizującym się oraz tym, które w okresie najbliższych lat przekształcać będą swoje gospodarstwa w specjalizujące się przyznano wiele preferencji, które zostały sprecyzowane w aktach normatywno-prawnych. Dla gospodarstwa chłopskiego formalną podstawą upoważniającą do korzystania z określonych preferencji jest „Karta Gospodarstwa Specjalistycznego”. W wyniku tego gospodarstwa podejmujące specjalizację uzyskały szansę zwiększenia produkcji i dochodów, natomiast gospodarstwa już wyspecjalizowane stworzyły nową ekonomikę produkcji, odmienną od tej, do której przywykliśmy. Równocześnie jednak powstały nowe problemy, które zawsze rodzi każdy masowy proces społeczny. W przypadku, kiedy tytuł do preferencji uzyskują tylko niektóre gospodarstwa — nowych problemów powstaje szczególnie dużo.

Znaczący udział państwa w realizacji programu specjalizacji produkcji w gospodarstwach chłopskich jest ze społecznego punktu widzenia kosztowny, organizacyjnie trudny, ale jest on niezbędny w sytuacji, gdy znaczna część gospodarstw straciła już swą dynamikę rozwoju, a struktura agrarna i demograficzna gospodarki chłopskiej wskazuje, że w skali masowej będzie występować zjawisko słabnięcia procesów intensyfikacji produkcji rolnej w znacznej części gospodarstw indywidualnych. W sytuacji niedoboru pewnych środków produkcji tylko ich koncentracja w gospodarstwach, które gwarantują pożądany wzrost produkcji rolnej, może okazać się efektywna.

Potwierdzeniem słuszności przyjętego do realizacji programu pomocy gospodarstwom ekonomicznie prężnym są wyniki reprezentacyjnych badań dotyczących produkcji i ekonomiki gospodarstw specjalistycznych. Z badań IER wynika, że do specjalizacji w produkcji zwierzęcej predysponowane są gospodarstwa obszarowo większe, gdyż tylko takie są w stanie zapewnić:

— odpowiednio wysoką skalę produkcji zwierzęcej w oparciu o wła-

sne pasze przy zrównoważonym lub nieznacznie tylko ujemnym bilansie zbóż i pasz treściwych,

— wysoką wydajność pracy,

— niskie koszty produktów będących przedmiotem obrotu towarowego.

Gospodarstwa obszarowo małe warunków tych nie spełniają, mimo że niektóre z nich osiągają znacznie wyższą od przeciętnej w kraju skalę produkcji i wydajność pracy. Efekty ekonomiczne wyrażające się w wysokiej wydajności pracy i opłacalności produkcji pojawiają się bowiem dopiero przy określonej skali produkcji.

Badania ankietowe przeprowadzono dwukrotnie: w 1972 r. w około 700 i 1975 r.¹ w 1400 specjalistycznych gospodarstwach indywidualnych. Z badań przeprowadzonych pierwotnie (1972 r.) wynikało, że osiągnięty przez nie poziom produkcji z jednostki powierzchni już wówczas był wyższy od przewidywanego w całym rolnictwie na rok 1990. W wyniku powtórnie przeprowadzonych badań (1975) na znacznie rozszerzonej reprezentacji gospodarstw stwierdzono, że wystąpił w nich ewidentny wzrost skali produkcji, któremu towarzyszył wzrost przeciętnego obszaru, obsady zwierząt i wyposażenia w niektóre środki produkcji, utrzymał się natomiast wysoki poziom zatrudnienia — około 3 osób średnio na 1 gospodarstwo. Przeciętny obszar gospodarstwa specjalistycznego przekracza obecnie 14 ha użytków rolnych jest więc przeszło dwukrotnie większy od przeciętnego indywidualnego gospodarstwa w kraju (powyżej 2 ha użytków rolnych), który wynosi obecnie około 6,7 ha użytków rolnych. Z badań tych wynika również, że gospodarstwa największe specjalizują się w produkcji mleka, żywca wołowego i owiec, natomiast mniejsze w produkcji żywca wieprzowego, prosiąt i warchlaków. Przeciętny obszar gospodarstwa specjalizującego się w produkcji mleka wynosi obecnie około 17 ha, zaś w produkcji trzody około 13,5 ha użytków rolnych. Podstawowymi kierunkami w produkcji zwierzęcej, w której specjalizują się gospodarstwa chłopskie, są w dalszym ciągu bydło mleczne i trzoda chlewna, w tych kierunkach specjalizuje się $\frac{3}{4}$ ogółu zbadanych gospodarstw. Poprawa ekonomicznych warunków produkcji spowodowała, że w ostatnich latach pewna liczba gospodarstw nastawiła się również na produkcję żywca wołowego i owiec, ale udział ich wśród ogółu gospodarstw specjalizujących się jest jeszcze niewielki.

Przeciętna skala produkcji (produkcja końcowa na 1 gospodarstwo)

¹ W badaniach w 1975 r. przyjmowano następujące kryteria określające minimalną skalę produkcji dla gospodarstw specjalistycznych: bydło mleczne — 8 krów o mleczności 3500 litr.; bydło rzeźne — 70 q żywca wołowego; trzoda chlewna — 60 q żywca wieprzowego lub produkcja towarowa minimum 150 prosiąt warchlaków od 10 macior; owce — 250 kg wełny lub 25 q żywca baraniego.

w gospodarstwach specjalizujących się w podstawowych kierunkach produkcji jest następująca:

mleka (z 10 krów)	39 tys. l
	35 q żywca wołowego netto
żywca wołowego	157 q netto
żywca wieprzowego w cyklu zamkniętym	113 q netto
prosiąt i warchlaków	18 macior
	141 q żywca netto
owiec	31 q żywca baraniego
	410 kg wełny

Jak wynika z przeprowadzonych badań, praktycznie w żadnym z gospodarstw nie występowała wąska specjalizacja, gdyż nawet gospodarstwa o wysokiej skali produkcji zwierzęcej nie rezygnowały z towarowej produkcji roślinnej, a w mniejszym stopniu również i z pozostałych gałęzi produkcji zwierzęcej.

Stopień specjalizacji w badanych gospodarstwach uzależniony jest od kierunku specjalizacji. Najsilniej zaakcentowana zależność między stopniem wyspecjalizowania a kierunkiem specjalizacji występuje w gospodarstwach nastawionych na produkcję żywca wołowego, w których udział gałęzi specjalistycznej w końcowej produkcji gospodarstwa przekracza 80%, najslabiej w gospodarstwach nastawionych na produkcję mleka. W gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka udział tego produktu w produkcji końcowej wynosi zaledwie 31% co nie nadaje tym gospodarstwom wyraźnie jednokierunkowego charakteru. Należy przy tym zwrócić uwagę, że nie są to gospodarstwa jednorodne i uwidacznia się w nich sprzężony charakter tej gałęzi produkcji, gdyż oprócz mleka produkują one znaczne ilości żywca wołowego, którego średni udział w końcowej produkcji gospodarstwa przekracza 20%. Niezależnie od kierunku specjalizacji najsilniej wyspecjalizowane są gospodarstwa obszarowo najmniejsze — do 10 ha użytków rolnych. W miarę wzrostu obszaru zmniejsza się stopień wyspecjalizowania gospodarstw, przy czym skorelowanie stopnia specjalizacji z obszarem występuje prawie we wszystkich kierunkach specjalizacji, z wyjątkiem gospodarstw nastawionych głównie na produkcję mleka i tucz trzody chlewnej w cyklu otwartym. W obu jednak przypadkach wynika to z zupełnie odmiennych przyczyn. O ile bowiem w gospodarstwach „mlecznych” skala produkcji jest w zasadzie dostosowana do wielkości obszaru gospodarstwa, o tyle w gospodarstwach prowadzących tucz trzody w cyklu otwartym wynika to z nakładczego systemu produkcji. W tych gospodarstwach technologia żywienia oparta jest w dużym stopniu na paszach treściwych z zakupu.

Obecnie większość gospodarstw specjalizujących się w produkcji zwierzęcej charakteryzuje się wyraźnie ujemnym bilansem zbożowym. Jedy-

nie tylko produkcja mleka odbywa się przy dodatnim a produkcja owczarska przy zbliżonym do zrównoważonego bilansie zbożowym. Są to jednak kierunki z natury mniej zbożochłonne, a skala produkcji w tych gospodarstwach jest ściśle związana z obszarem (z uwagi na konieczność uzyskiwania pasz objętościowych).

Specjalizacja w typowo zbożochłonnych kierunkach produkcji (tab. 1),

Tabela 1

Bilans zbożowy w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji bydła, trzody i owiec w q na gospodarstwo i 1 ha użytków rolnych

Wyszczególnienie	Produkcja globalna zbóż	Produkcja towarowa brutto zbóż	Zakup pasz treściwych i nasion (zbóż)	Produkcja towarowa netto zbóż
q na gospodarstwo				
Gospodarstwa przeciętne	70	15	23	—8
Gospodarstwa specjalizujące się w produkcji:				
mleka	212	110	92	+18
owiec	149	66	82	—16
żywca wieprzowego (cykl zamknięty)	208	80	241	—161
żywca wieprzowego (cykl otwarty)	203	86	543	—457
żywca wołowego	161	90	398	—308
q na 1 ha użytków rolnych				
Gospodarstwa przeciętne	10,4	2,2	3,4	—1,2
Gospodarstwa specjalizujące się w produkcji:				
mleka	12,7	6,6	5,5	+1,1
owiec	9,7	4,3	5,3	—1,0
żywca wieprzowego (cykl zamknięty)	15,7	6,0	18,2	—12,2
żywca wieprzowego (cykl otwarty)	16,2	6,8	43,3	—36,5
żywca wołowego	10,4	5,8	25,9	—20,1

jakimi są żywiec wołowy i wieprzowy, opiera się w poważnym stopniu na dokupnie pasz z zewnątrz, przy czym pozostaje ona w ścisłej zależności ze skalą produkcji, wielkością gospodarstwa i sposobem tuczu (otwarty lub zamknięty).

Przeciętna wielkość zakupu pasz treściwych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych przy produkcji żywca wołowego przekracza produkcję towarową zbóż o 20 q, tj. o 340%, przy produkcji trzody chlewnej w cy-

łku zamkniętym o 12 q, tj. o 200⁰%, i cyklu otwartym o 36 q, tj. o 500⁰%. System nakładczy zastępuje tu czynnik ziemi.

Przeliczając zakup pasz treściwych netto (produkcja towarowa netto) według uzyskiwanych w gospodarstwie plonów zbóż netto (tj. po odliczeniu ziarna siewnego i ubytków naturalnych) możemy określić, jaka byłaby potrzebna dodatkowa powierzchnia uprawy zbóż równoważąca ujemny bilans zbożowy w gospodarstwach specjalizujących się w typowo zbożochłonnych kierunkach produkcji. Powierzchnia ta w poszczególnych typach gospodarstw przedstawiałaby się następująco:

	na 1 gospodarstwo specjalizujące się w produkcji		
	żywca wieprzowego		żywca wołowego
	cykl zamknięty	cykl otwarty	
przeciętny obszar uż. rol. w ha	13,3	12,5	15,3
produkcja żywca w q	113	180	157
zakup pasz treściwych netto w q	161	457	308
powierzchnia paszowa w ha, potrzebna dla zrównoważenia bilansu zbożowego	5,4	15,9	10,4

Jak wynika z przedstawionych danych, w celu zrównoważenia ujemnego bilansu zbożowego gospodarstwa produkujące tuczniaki w cyklu otwartym musiałyby powiększyć obszar swego gospodarstwa przeszło dwukrotnie, w cyklu zamkniętym przeszło 40⁰%, zaś produkujące żywiec wołowy prawie o 70⁰%².

Jak wynika z badań IER, niezrównoważenie bilansu zbożowego w gospodarstwach specjalistycznych pogłębiło się na przestrzeni ostatnich lat. Jest to efekt zwiększenia przeciętnej skali produkcji, która nie była dostosowana do własnego zaplecza paszowego. Dla przykładu podajemy, że w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji żywca wieprzowego (cykl zamknięty) przeciętny obszar uż. rol. w latach 1972-1975 zwiększył się zaledwie o 1,0 ha, natomiast skala produkcji wzrosła w tym czasie z 70 do 113 q. Problem ten występuje we wszystkich kierunkach specjalizacji, chociaż szczególnie jaskrawo w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji trzody w cyklu otwartym i produkcji żywca wołowego.

Z makroekonomicznego bilansu zbóż i pasz treściwych wynika, że dostawy pasz treściwych dla całego rolnictwa nie przekraczają 30-35⁰% towarowej produkcji zbóż³. Jeśli wziąć pod uwagę produkcję brojlerów

² Jeśli jednak wziąć pod uwagę, że udział zbóż w strukturze zasiewów może maksymalnie wynosić 66⁰%, to obliczoną powierzchnię należałoby powiększyć około 50⁰%.

³ Z. Grochowski: Gospodarka zbożowo-paszowa na tle zadań w dziedzinie produkcji zwierzęcej.

i tuczarnie przemysłu mięsnego oparte na całkowitym lub prawie całkowitym zakupie pasz treściwych, brak możliwości międzysektorowego przepływu zboża oraz brak perspektyw dla powstania gospodarstw indywidualnych specjalizujących się w towarowej produkcji zboża, to gospodarstwa chłopskie jako całość nie będą mogły zakupywać pasz treściwych więcej niż 20-25% ponad ilość sprzedanego zboża. Uprzywilejowanie w zakupie pasz treściwych gospodarstw specjalistycznych pozbawiłoby automatycznie możliwości ich zakupu pozostałe gospodarstwa indywidualne, co ze społecznego punktu widzenia byłoby zjawiskiem niekorzystnym, ograniczałoby bowiem możliwości zwiększenia produkcji zwierzęcej w gospodarstwach mniejszych, które są producentami znaczącej ilości produktów zwierzęcych (wytwarzanych przy niższym w porównaniu z gospodarstwami państwowymi jednostkowym zużyciu pasz treściwych). Dlatego też, zwłaszcza przy szerszym niż obecnie rozwoju gospodarstw specjalistycznych, uzależnienie skali produkcji zwierzęcej od zasobów paszowych z własnego gospodarstwa jest po prostu niezbędnym warunkiem ekonomicznie uzasadnionej organizacji gospodarstw specjalizujących się w produkcji zwierzęcej.

Badane gospodarstwa specjalistyczne charakteryzują się znacznie wyższą towarowością niż przeciętne gospodarstwa indywidualne. W tych ostatnich towarowość produkcji wynosi obecnie 80%, podczas gdy w gospodarstwach specjalizujących się produkcja towarowa przekracza 90% produkcji końcowej. W gospodarstwach nastawionych na produkcję żywca wołowego produkcja końcowa prawie w całości jest przeznaczona na sprzedaż.

Wysoka towarowość produkcji w gospodarstwach specjalistycznych jest jednak nie tyle funkcją ich specjalizacji, ile poziomu produkcji z 1 ha i wielkości obszaru, a co za tym idzie ilości produkcji przeznaczonej na samozaopatrzenie rodziny (w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych), która w gospodarstwach specjalistycznych jest co najmniej połowę niższa niż w wielostronnych gospodarstwach indywidualnych w kraju. Jednak w zależności od kierunku specjalizacji, skali produkcji oraz stopnia wyspecjalizowania osiągnięte wyniki produkcyjne i ekonomiczne są znacznie zróżnicowane. Wartość produkcji towarowej z 1 ha użytków rolnych jest w gospodarstwach specjalizujących się co najmniej dwukrotnie wyższa niż np. w gospodarstwach mlecznych i owczarskich, natomiast co najmniej trzykrotnie wyższa w gospodarstwach produkujących żywiec wieprzowy i wołowy od przeciętnej w całej gospodarce chłopskiej. W przeważającym stopniu wynika to z wysokiej produkcji towarowej artykułów będących przedmiotem specjalizacji. Produkcja ta jest 5- lub 10-krotnie (żywiec wołowy, owce) wyższa w stosunku do gospodarstw przeciętnych. Jednak nie tylko dominująca gałąź decyduje o

Tabela 2

Wartość i struktura produkcji towarowej brutto w gospodarstwach przeciętnych i specjalizujących na 1 ha użytków rolnych (1975 r.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa przeciętne	Gospodarstwa specjalizujące się w produkcji			
		bydła mlecznego	żywca wołowego	żywca wieprzowego	owiec
W tys. zł na 1 ha użytków rolnych					
Ogółem	12,6	29,5	52,2	40,1	24,2
Roślinna	4,5	8,3	7,5	5,4	4,9
Zwierzęca	8,1	21,2	44,7	34,7	19,3
Bydło	3,4	15,9	43,4	7,0	1,9
w tym mleko	1,8	9,4	.	2,2	0,7
żywiec	1,6	6,4	43,4	4,8	1,1
Trzoda	3,2	4,4	0,9	26,9	1,3
Owce	0,1				15,5
		0,9	0,4	0,8	
Inne zwierzęta	1,4				0,6
Ogółem produkcja towarowa = 100					
Roślinna	35,7	28,1	14,4	13,5	20,2
Zwierzęca	64,3	71,9	85,6	86,5	79,8
Bydło	27,0	53,9	83,1	17,4	7,9
w tym mleko	14,3	31,9	.	5,4	2,9
żywiec	12,7	21,7	83,1	12,0	4,5
Trzoda	25,4	14,9	1,7	67,1	5,4
Owce	0,8				64,0
		3,1	0,8	2,0	
Inne zwierzęta	11,1				2,5

wysokiej produkcji towarowej, bowiem większość pozostałych gałęzi daje również wyższą produkcję towarową z 1 ha niż w przeciętnych gospodarstwach indywidualnych w kraju.

Gospodarstwa specjalizujące się w produkcji zwierzęcej charakteryzuje odmienna, niż w gospodarstwach przeciętnych, struktura użytkowania gruntów ornych, jest ona w nich wyraźnie dostosowana do kierunku specjalizacji. Najbardziej zbliżoną do przeciętnych strukturę zasiewów posiadają gospodarstwa specjalizujące się w produkcji żywca wieprzowego, w których przeszło 75% gruntów ornych zajmują zboża i ziemniaki. Najbardziej odbiegającą, zarówno od przeciętnych jak i gospodarstw specjalizujących się w pozostałych kierunkach, strukturą upraw charakteryzują się gospodarstwa produkujące żywiec wołowy. Prawie 40% gruntów ornych zajmują w nich rośliny pastewne, a tylko 42% zboże. Najwyższy udział roślin przemysłowych, głównie buraków cukrowych, obserwujemy w strukturze zasiewów gospodarstw produkujących mleko. Burak cukrowy jest dla tych gospodarstw o tyle atrakcyjną rośliną, że pozwala nie

Tabela 3

Struktura użytków rolnych i zasiewów oraz plony w gospodarstwach przeciętnych i specjalistycznych (1975 r.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa przeciętne*	Gospodarstwa specjalizujące się w produkcji			
		bydła mlecznego	żywca wołowego	żywca wieprzowego	owiec
Użytki rolne = 100					
Użytki zielone	22,2	23,0	21,5	15,7	35,6
Grunty orne	78,6	76,2	77,1	83,9	64,0
Grunty orne = 100					
4 zboża	56,6	48,8	41,6	57,6	49,9
Ziemniaki	19,7	11,2	8,6	18,6	10,4
Przemysłowe	5,9	11,8	9,3	6,1	5,5
w tym buraki cukrowe	(3,2)	(8,5)	(4,6)	(4,2)	(2,7)
Okopowe pastewne	1,9	3,4	2,2	4,2	4,4
Pastewne	12,2	18,8	35,2	12,9	26,9
Inne rośliny	3,7	6,0	3,1	0,6	2,9
Plony w q/ha					
4 zboża	23,4	34,1	32,6	32,5	30,3
Ziemniaki	164	246	225	236	217
Buraki cukrowe	330	434	359	379	392

* Z wyłączeniem gospodarstw poniżej 2 ha powierzchni ogólnej.

tylko zwiększyć dochód uzyskiwany z jednostki powierzchni (wysoka opłacalność pomnożona przez produkt uboczny), ale równocześnie dostarcza wysokowartościowej paszy.

Gospodarstwa specjalizujące się uzyskują też znacznie wyższe od przeciętnych w kraju jednostkowe wydajności w produkcji roślinnej; plony zbóż są w nich wyższe średnio o 38⁰%, ziemniaków o 40⁰%, buraków cukrowych średnio o 18⁰%, a w gospodarstwach mlecznych przeszło 30⁰%.

Gospodarstwa specjalistyczne już w 1972 r. posiadały znacznie więcej i lepiej wyposażonych budynków gospodarczych. Wartość tych budynków na 1 ha użytków rolnych była wówczas prawie o 25⁰%, a obecnie jest 50⁰% wyższa, natomiast techniczne uzbrojenie pracy przeszło trzykrotnie przewyższało wyposażenie przeciętnych indywidualnych gospodarstw w kraju. W ciągu ubiegłych trzech lat nastąpiła dalsza wyraźna poprawa w wyposażeniu gospodarstw specjalistycznych w techniczne środki pracy. Aktualnie nie dysponujemy jeszcze szczegółowymi danymi co do wartości i struktury środków trwałych gospodarstw specjalistycznych, jednak nawet fragmentaryczne dane o wyposażeniu ich w ciągniki i samochody wyraźnie świadczą o postępie technicznym dokonującym się w tych gospodarstwach. O ile w 1972 r. co drugie gospodarstwo posiadało ciągnik,

a co czwarte samochód, to w 1975 r. już co trzecie gospodarstwo posiadało samochód, a przeszło 90% gospodarstw ciągniki. Zdarzają się również gospodarstwa, głównie specjalizujące się w produkcji mleka, posiadające własne kombajny (z kasacji). Stopień wyposażenia gospodarstw specjalistycznych w maszyny jest funkcją obszaru. W gospodarstwach mniejszych (poniżej 10 ha) jeden ciągnik przypada na 2 gospodarstwa, natomiast w największych o obszarze 20 i więcej ha użytków rolnych na 1 gospodarstwo przypada już 1,2 ciągnika. Analogicznie wzrasta liczba posiadanych samochodów. Tendencja taka występuje we wszystkich kierunkach specjalizacji. Relatywnie wysokie wyposażenie badanych gospodarstw w ciągniki nasuwa pytanie, czy i w jakim stopniu jest ono skorelowane z pogłowiem koni w tych gospodarstwach? Na brak ewidentnej zależności pomiędzy mechaniczną i żywą siłą pociągową wskazują choćby dane z grupy gospodarstw o najwyższym obszarze, w której każde gospodarstwo posiada co najmniej 1 ciągnik (dokładnie 1,2) i 1 konia. Świadczy to m. in. o nie najlepszym stanie technicznym posiadanych ciągników. Stąd też niewielka ilość gospodarstw decyduje się na posiadanie wyłącznie mechanicznej siły pociągowej. Na ogólną ilość zbadanych gospodarstw tylko 36% nie posiadało w ogóle konia, przy czym odsetek gospodarstw bezkonnych nie był związany z wielkością gospodarstwa, był natomiast uzależniony od kierunku specjalizacji. Stosunkowo najwyższy odsetek gospodarstw bezkonnych występował w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji żywca wołowego i owiec, zaś najniższy w gospodarstwach nastawionych na produkcję mleka. Ewidentną miarą zmniejszenia uciążliwości pracy w produkcji zwierzęcej, szczególnie zaś w hodowli bydła jest wzrost ilości dojarek w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji bydła mlecznego. Podczas gdy w 1972 r. tylko 44% badanych gospodarstw posiadało dojarki, to w 1975 r. prawie każde gospodarstwo.

Poziom zatrudnienia w gospodarstwach specjalistycznych jest znacznie wyższy od występującego wśród ogółu gospodarstw indywidualnych. W porównaniu z przeciętnymi indywidualnymi gospodarstwami o podobnym obszarze liczba osób zatrudnionych na jednostkę powierzchni w gospodarstwach specjalistycznych jest około 50% wyższa. Wysoki poziom zatrudnienia występuje we wszystkich gospodarstwach specjalistycznych, niezależnie od kierunku specjalizacji. Przeciętnie jedno gospodarstwo specjalizujące się w produkcji zwierzęcej zatrudnia prawie 3 osoby (w przeliczeniu na pełnozatrudnionych), przy czym najwyższe zatrudnienie występuje w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka i trzody chlewnej, najniższe w produkcji owczarskiej i przy produkcji żywca wołowego. Wysoki poziom zatrudnienia świadczy o tym, że specjalizację w produkcji zwierzęcej podejmują gospodarstwa zasobne w siłę roboczą. O tym, że zasoby siły roboczej są raczej zbyt duże w stosunku

do obszaru świadczy fakt, że skala produkcji zwierzęcej dostosowywana jest w tych gospodarstwach w znacznie większym stopniu do zasobów siły roboczej niż do wielkości gospodarstwa tzn. do własnych zasobów paszowych. Znajduje to wyraz w znacznym dokupnie (netto) pasz treściwych.

Badane gospodarstwa specjalistyczne są prowadzone intensywnie. Wartość produkcji końcowej z jednostki powierzchni jest w nich 2-krotnie wyższa niż np. w gospodarstwach mlecznych i owczarskich, i przeszło trzykrotnie wyższa w gospodarstwach produkujących żywiec wołowy — w stosunku do przeciętnej w gospodarce indywidualnej.

Jest to przede wszystkim wynik wysokich — co najmniej 2-krotnie (bydło mleczne, owce), a w przypadku żywca wołowego 5-krotnie wyższych od przeciętnych, nakładów pieniężnych na 1 ha. Wzrost nakładów pieniężnych w gospodarstwach specjalistycznych w stosunku do gospodarstw przeciętnych jest jednak wyższy niż wzrost wartości produkcji (z wyjątkiem gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka). Oznacza to, że produkcja w gospodarstwach specjalistycznych jest bardziej nakładochłonna, a mianowicie na 100 zł wartości produkcji końcowej brutto nakłady pieniężne w gospodarstwach specjalistycznych wynoszą średnio 46 złotych. Najniższą nakładochłonnością charakteryzują się gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka, najwyższą w produkcji żywca wołowego. Natomiast w gospodarstwach przeciętnych nakładochłonność wynosi 39 zł. Wyższej nakładochłonności towarzyszy jednak znacznie niższa pracochłonność na jednostkę produkcji; nakłady pracy na 100 zł wartości produkcji w zależności od kierunku specjalizacji wynoszą od 0,09 do 0,18 dni wobec 0,43 dni w gospodarstwach przeciętnych w kraju (tab. 4).

Zarówno poziom kosztów jak i wydajność pracy są w nich zróżnicowane w zależności od kierunku specjalizacji, poziomu produkcji z jednostki powierzchni oraz zatrudnienia. Jeśli przyjmiemy jednakową dla wszystkich gospodarstw opłatę pracy, równą przeciętnej opłacie pracy w całej gospodarce indywidualnej (143 zł za 1 dzień w 1975 r.), to okazuje się, że suma wartości nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej (wskaznik kosztów) na 100 zł wartości produkcji końcowej w gospodarstwach specjalistycznych jest o 26-38 zł niższa od sumy nakładów w przeciętnych gospodarstwach chłopskich. Niższym kosztem produkcji odpowiada oczywiście wyższa wydajność pracy mierzona wartością produkcji czystej netto (dochód globalny) na jednego zatrudnionego. Dochód ten jest co najmniej 2-krotnie wyższy w gospodarstwach specjalizujących się (2,3 wyższy przy produkcji owiec i o 3,1 przy produkcji żywca wołowego) niż przeciętnie w gospodarstwach indywidualnych. Skalę korzyści wynikającą ze specjalizacji ilustrują wyniki ekonomiczne gospodarstw

Tabela 4

Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw indywidualnych przeciętnych i specjalistycznych
(1975 r. ceny bieżące)

Wyszczególnienie	Produkcja końcowa w tys. zł z 1 ha		Nakłady pieniężne tys. zł/ha ^a	Produk- cja czysta netto tys. zł/ha	Zatrud- nienie osób/ /100ha ^b	Wydaj- ność pracy tys. zł/1 zatrud- nionego	Wskaźnik kosztów w % ^c
	brutto	netto					
Gospodarstwa przeciętne ^d	15,6	13,3	6,2	9,4	24,5	38,4	99,4
Gospodarstwa specjalizu- jące się w produkcji							
bydła mlecznego	32,0	28,1	11,9	20,1	20,1	100,1	60,9
żywca wołowego	49,5	28,0	30,2	19,3	16,3	118,5	73,5
żywca wieprzowego	41,3	32,5	18,2	23,1	22,9	100,9	65,1
owiec	27,6	22,6	12,0	15,6	17,4	89,8	67,4

^a Łącznie z amortyzacją.

^b W przeliczeniu na osoby pełnozatrudnione.

^c Wartość nakładów na 100 zł wartości produkcji końcowej, przy przyjęciu jednakowej wyceny nakładów pracy we wszystkich grupach gospodarstw, równej przeciętnej wartości funduszu spożycia na 1 zatrudnionego w gospodarce chłopskiej (38 tys. zł).

^d Z wyłączeniem gospodarstwa poniżej 2 ha powierzchni ogólnej.

przeciętnych i specjalizujących się. Niska skala produkcji, wysokie nakłady pracy na jednostkę produkcji w gospodarstwach przeciętnych dają w konsekwencji niski dochód na 1 dzień pracy (140 zł), który kształtuje się nawet poniżej przeciętnego kosztu pracy. W gospodarstwach specjalizujących się, nawet w tych o relatywnie niskiej skali produkcji, dochód globalny na 1 dzień pracy co najmniej dwukrotnie przewyższa przeciętną opłatę jednego dnia pracy w całej gospodarce indywidualnej.

Dochód globalny
w zł/1 dzień pracy

Gospodarstwa specjalizujące się w produkcji	
mleka	364
żywca wołowego	432
żywca wieprzowego	360
owiec	325
Gospodarstwa przeciętne w kraju	140

Możliwość uzyskania we własnym gospodarstwie wysokiej opłaty pracy jest niewątpliwie dla rolników specjalizujących się w produkcji zwierzęcej płacą na tyle atrakcyjną, że praca poza rolnictwem przestaje być konkurencyjna.

Poziom dochodu uzyskiwany przez rolników—specjalistów w przeliczeniu na 1 dzień pracy w sposób jednoznaczny podkreśla korzyści wynikające z ekonomiki skali produkcji. Produkcja zwierzęca uzyskiwana w przeciętnym indywidualnym gospodarstwie w kraju jest na tyle niska, że nawet znaczne jej zwiększenie nie byłoby w stanie w sposób radykalny zwiększyć dochodowości opłacalności produkcji w tych gospodarstwach. Warunki trwałej opłacalności produkcji zwierzęcej może zapewnić gospodarstwom chłopskim jedynie wysoka skala produkcji. Jednak trzeba sobie zdawać sprawę, że istniejące obecnie gospodarstwa specjalistyczne mają za duże zasoby siły roboczej w stosunku do posiadanego obszaru i daleko niewystarczające w stosunku do uzyskiwanej skali produkcji wyposażenie w trwałe środki produkcji, zwłaszcza w techniczne środki pracy zastępujące nakłady pracy żywej. Ogólnie mówiąc — niewłaściwe z punktu widzenia nowoczesnej gospodarki relacje czynników wytwórczych (ziemia, praca, kapitał), bowiem szerszy rozwój specjalizacji w gospodarstwach chłopskich możliwy będzie tylko w warunkach znacznie wyższego wyposażenia ich w techniczne środki pracy.

Przedstawione tutaj niektóre wyniki z gospodarstw indywidualnych specjalizujących się w produkcji zwierzęcej wskazują, że obecnie należą one do warsztatów rolnych o najwyższej produkcyjności z jednostki powierzchni i najwyższej wydajności pracy. Gospodarstw o takim poziomie produkcji i takiej efektywności gospodarowania jest na razie tylko znikomy odsetek, niemniej jednak są one dowodem potencjalnych możliwości rozwoju produkcji w gospodarce drobnotowarowej, obniżenia kosztów i poprawy opłacalności produkcji.

Мария Казьмерчак, Ядвига Рейнштейн

ПРОИЗВОДСТВО И ДОХОДЫ В ЕДИНОЛИЧНЫХ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ СПЕЦИАЛИЗУЮЩИХСЯ В ЖИВОТНОВОДСТВЕ

Резюме

Аграрная и демографическая структура единоличных крестьянских хозяйств указывает на то, что в их значительной части будет происходить ослабление процессов интенсификации сельскохозяйственного производства. Авторы обсуждают выбранные аспекты организации и экономики специализованных единоличных крестьянских хозяйств, причем доказывают полную правильность принятых государством средств по осуществлению программы специализации. **Специализованные или специализующиеся хозяйства, как развитые и экономически сильные единицы, смогут обеспечить темпы роста производства в секторе единоличных крестьянских хозяйств в соответствии с нуждами населения.**

Обсуждения авторов базируют на результатах проводимых Институтом экономики сельского хозяйства исследований по специализации хозяйств. Эти исследования показали, что для специализации в животноводстве пригодны хозяйства с более упным ареалом, поскольку только такие хозяйства смогут обеспечить:

— соответственно широкий масштаб животноводческого производства на базе собственных кормов, при уравновешенном или только незначительно отрицательном балансе зерна и концентратных кормов. Подчинение масштаба животноводческого производства кормовым резедам из собственного хозяйства является необходимым условием экономически обоснованной организации хозяйств, учитывая зерновой баланс страны;

— низкую стоимость продуктов являющихся предметом торгового оборота. Продукция специализованных хозяйств является более капиталоемкой в сравнении с продукцией среднего единоличного крестьянского хозяйства в стране. Однако высшая капиталоемкость сопутствуется в данном случае настолко меньшей трудоёмкостью, что сумма затрат живого и овеществленного труда — стоимость продукции — образуется в специализованных хозяйствах на гораздо низшем уровне в сравнении со стоимостью продукции в среднем единоличном крестьянском хозяйстве;

— высшую производительность труда измеряемую стоимостью продукции нетто (валовой доход) на I занятого. Этот доход в специализованных хозяйствах, хотя дифференцированный в зависимости от направления производства, уровня производства с единицы площади, а также занятости, по крайней мере двукратно выше, чем среднего единоличного крестьянского хозяйства в стране. Принятая в производстве специализованных хозяйств оплата труда может стать настоль привлекательной для сельских рабочих, что занятия вне сельского хозяйства перестанут быть конкурционными.

Существующие в настоящее время в нашей стране специализованные хозяйства характеризуются, однако, неправильными с точки зрения современного сельского хозяйства соотношениями производственных факторов, в частности: слишком большие резервы рабочей силы, недостаточное снабжение техническими средствами производства. Улучшение на участке обеспечения единоличных крестьянских хозяйств постоянными средствами производства является условием более широкого развития их специализации.

Maria Kaźmierczak, Jadwiga Reinstein

PRODUCTION AND INCOME IN PRIVATE PEASANT FARMS SPECIALIZING IN ANIMAL PRODUCTION

S u m m a r y

The agrarian and demographic structure of private peasant farms prove that in a considerable part of these farms a weakening of the farming intensification process will occur. The authors, having discussed selected aspects of the organization and economics of specialized private peasant farms, come to the conclusion that the endeavours of the state authorities aiming at realization of the program of specialization are fully justified. Specialized or specializing farms, as develop-

mental and economically strong units, can ensure an appropriate rate of the production growth in the sector of private peasant farms, in accordance with the population needs.

The authors' considerations are based on the results of investigations on specialized farms, carried out by the Institute of Agriculture Economics. These investigations have proved that the farms of larger size are more predisposed to the specialization in animal production, since only such farms can ensure:

— an appropriately wide scale of the animal production based on own fodders, at an equilibrated or only slightly negative balance of cereals and concentrated fodders. Making dependend the animal production scale on fodder reserves of own farm is a necessary condition of economically justified organization of farms with regard to the grain balance of the country;

— low costs of the production constituting the object of the trade turnover. The production of specialized farms is more capital-consuming than that of an average peasant farm in this country. However, the higher capital consumption is accompanied by so much lower labour consumption that the sum of live and non-
-animated labour expenditures — production costs — are forming in the specialized farms at a much lower level as compared to the respective costs in an average peasant farm;

— higher labour productivity measured by net production values (total income) per 1 employed. This income in specialized farms, though differentiated depending on the production trend, the production level from an area unit and the employment, is at least twofold higher than an average income of peasant farms in this country. The payment for labour in agricultural production of specialized farms becomes attractive for farm labourers to such extent that the work outside the agriculture ceases to be competitive.

However, the specialized farms existing at present in this country characterize themselves with relations of production factors inappropriate from the viewpoint of modern farming, in particular: too great labour reserves, insufficient outfit with technical means of work. An improvement of the supply of private peasant farms in solid production means is the condition of wider development of their specialization.